

Marko DOKIĆ*

DŽON PLAMENAC O HOBSU

Tomas Hobs (Thomas Hobbes), uz Džona Loka (John Locke), nesumnjivo je najznačajniji politički filozof Engleske. Iako je političkom filozofijom počeo da se bavi tek u šestoj deceniji života, on je iza sebe ostavio nekoliko kapitalnih dela – 1640. godine sastavio je nacrt svoje političke teorije u *Elementima prirodnog prava i politike* (*The Elements of Law Natural and Politic*), 1642. godine objavio je *De Cive*, 1650. godine *Human Nature* i *De Corpore Politico* (koji zapravo predstavljaju skicu iz 1640. godine), dok je čuveni *Levijatan*, jedno od remek-dela političke filozofije, objavljen 1651. godine.¹

O Hobsu su pisali mnogi autori koji su se bavili političkom filozofijom i teorijom države, među kojima i Džon Plamenac. Ali, Plamenac (John Plamenatz) nije tvorac sveobuhvatnog prikaza Hobsove političke filozofije – kao npr. Leo Štraus (Leo Strauss), F. S. Mek Nili (F. S. Mc Neilly) ili Hauard Uorender (Howard Warrender) – već je o Hobsu pisao u okviru svoga prikaza istorije političke filozofije od Makijavelija (N. Machiavelli) do Marksa (K. Marx) pod nazivom *Čovek i društvo* (*Man and Society*), i to u Četvrtom poglavlju I toma. Tu Plamenac govori o Hobsovoj teoriji ljudske prirode, Hobsovom poimanju prirodnog prava i prirodnih zakona, problemu ugovora na kome se temelji država, kao i Hobsovom argumentu u prilog apsolutnoj monarhiji. Iako većina njegovih stavova o Hobsovoj teoriji ne donosi ništa originalno da

* Doc. dr Marko Dokić, Univerzitet Mediteran

¹ Pored navedenih dela Hobs je napisao još nekoliko radova iz političke filozofije, mada su oni daleko manjeg značaja – *Dijalog između filozofa i studenta common law-a Engleske* (*A Dialogue between a Philosopher and a Student of Common Laws of England*) i *Behemot* (*Behemoth*).

bi se o tome detaljnije raspravljalo, ipak postoji jedno mesto koje zahteva da se nešto podrobnije razmotri. To je deo koji nosi naziv „Sklapanje i izvršavanje ugovora” (*The Making and Keeping of the Covenant*), koji znatno doprinosi razumevanju Hobsove ugovorne teorije. Stoga, gotovo sva pažnja biće usmerena upravo na ovaj deo, dok će drugi delovi u kojima on razmatra Hobsovu misao biti samo uzgredno razmotreni, i to u onoj meri u kojoj je to neophodno da bi se na pravi način moglo sagledati pitanje ugovora na kome se temelji ustanovljena država.

Hobsova politička misao reflektuje se, pre svega, u njegovoj ugovornoj teoriji, koja nastoji objasniti postanak države pomoću jednog pravnog instrumenta, ugovora, kao voljnog akta. Time je postanak države učinjen zavisnim od volje čovekove. Međutim, iako je Hobs, u suštini, logički konzistentan mislilac, i iako u njegovoj političkoj filozofiji nema većih neusklađenosti i protivrečnosti, ipak postoji jedna protivrečnost, koja je takve prirode da u celini dovodi u pitanje njegovu ugovornu teoriju, koja predstavlja srž njegove političke filozofije. Glavni problem Hobsove ugovorne teorije tiče se njegove konstatacije da sigurnost predstavlja uslov koji mora postojati da bi prirodni zakoni mogli obavezivati ne samo po savesti (*in foro interno*) već i stvarno (*in foro externo*). Ali, sigurnost, po Hobsu, može obezbediti samo država. U prirodnom stanju nema mesta sigurnosti, što znači da bi onaj koji bi prvi ispunio svoje obećanje iz sporazuma sebe doveo u stanje opasnosti, jer u prirodnom stanju ne postoji garancija da će se i druga strana držati svoga obećanja. Ako Hobs kaže da su ugovori bez mača samo reči, kako je onda moguće ugovorom objasniti postanak države?

Ovim problemom, između ostalog, bavi se Plamenac u svom pomenutom delu. No, da bi ovaj problem bio jasniji, treba, prethodno, reći nešto o komponentama Hobsove ugovorne teorije koje su od esencijalnog značaja za sagledavanje Plamenčevog rešenja tog problema i prevazilaženje navedene protivrečnosti.

Prema postanku Hobs razlikuje dva tipa države – ustanovljenu državu (*commonwealth by institution*) i stečenu državu (*commonwealth by acquisition*). Ustanovljena država temelji se na dobrovoljnom potčinjavanju, dok se stečena država temelji na prisilnom potčinjavanju. Ali, dok u slučaju ustanovljene države ljudi biraju suverena zbog straha koji imaju jedni od drugih, u slučaju stečene države oni biraju za suverena onoga od koga strahuju. Nameće se pitanje na kojoj se vrsti ugovora temelji svaka od ovih država – na društvenom ugovoru u pravom smi-

slu (*the social contract proper*) ili pak na ugovoru o vladi ili potčinjavanju (*the contract of government or the contract of submission*). Prvi predstavlja sporazum izvesnog broja ljudi o napuštanju prirodnog stanja i obrazovanju političkog tela, dok drugi predstavlja sporazum naroda sa jedne i vladara sa druge strane, što znači da pretpostavlja već formiranu državu.² Tako se Hobsova ustanovljena država temelji na društvenom ugovoru u pravom smislu jer ga sklapaju pojedinci među sobom a ne sa suverenom (koji je samo beneficijar), dok se stečena država temelji na ugovoru o vladi ili potčinjavanju, jer su ovde ugovorne strane pobednik i pokoreni.³

Na početku navedena protivrečnost tiče se ustanovljene države, što zahteva da se vidi na koji način u Hobsovoj teoriji dolazi do postanka države, tj. šta je to što nagoni čoveka da napusti prirodno stanje i formira političko telo, i koju vrstu sporazuma predstavlja ugovor kojim se formira ustanovljena država.

Za Hobsa, prirodno stanje predstavlja stanje prirodne jednakosti, što znači da svaki čovek ima dovoljno snage da drugom čoveku oduzme život. Tako, i onaj slabije telesne snage može oduzeti život jačem od njega (potajno ili udruživanjem sa drugima). Dakle, prirodno stanje jeste stanje u kome je svaki čovek potencijalni dželat drugome čoveku. Prirodno stanje koje slika Hobs blisko je nedaćama građanskog rata kojih je i on sam bio svedok.⁴ Ali, šta predstavlja izvor sukoba, u prirodnom stanju?

² Detaljnije o ove dve vrste ugovora: J. W. Gough, *The Social Contract*, Oxford University Press, Oxford, 1957, str. 2.

³ Valja napomenuti da kod Hobsove stečene države nije reč o tradicionalnom poimanju ugovora o vladi ili potčinjavanju kao dvostrano obaveznog ugovora. Naime, kod Hobsovog ugovora o potčinjavanju vladar nema obaveze koje se odnose na budućnost. Jedina obaveza koju on ima ispunjava se odmah i ona se sastoji u ostavljanju života i telesne slobode pobedenom. Dakle, ne može se govoriti o dvostrano obaveznom ugovoru, jer je izvršenje ove obaveze od strane vladara uslov za postojanje ugovora uopšte. Pošto on to učini, obaveze ima samo potčinjeni. Osim toga, dok kod klasičnog shvatanja ugovora o potčinjavanju jednu ugovornu stranu predstavlja narod, kod Hobsovog ugovora o potčinjavanju ugovornu stranu ne predstavlja narod, već podanici kao pojedinci (zbog čega Hobs i isključuje mogućnost da se narod suprotstavi vladaru).

⁴ Tomas Hobs je živeo u vreme revolucije i građanskog rata u Engleskoj kada je glavu izgubio Čarls I (1649) i bio je čovek koji je iznad svega cenio mir i sigurnost, a prezirao rat i njegove strahote. On i sam priznaje da je strah (od nasilne smrti) bio njegov stalni saputnik (videti Hobsovu autobiografiju: *Život Tomasa Hobsa od Malmsberija*). Na kraju, iz ovoga straha izvire njegova čitava politička filozofija.

Odgovor na ovo pitanje nalazimo u Hobsovoj teoriji ljudske prirode. O njoj, na početku, govori i Plamenac. On navodi sve one stvari koje su karakteristične za Hobsovog čoveka u prirodnom stanju – težnja za moći, teza da čovek nije po prirodi društven, samoljublje, stalna opasnost od sukoba u prirodnom stanju, raspravlja o odnosu između strasti i razuma i sl.⁵ Međutim, iako identifikuje gotovo sve njene karakteristike, njegova izlaganja o Hobsovoj teoriji ljudske prirode su nedovoljno u službi sagledavanja sveukupne političke filozofije Tomasa Hobsa. U dobroj meri ova okolnost uticala je i na to da njegovi stavovi nisu objašnjavani na način koji se izvodi iz teorije prirode čoveka koju slika Hobs, a koja predstavlja kamen temeljac Hobsove državne konstrukcije. Kada je reč o Hobsovim pogledima na prirodu čoveka, bilo je autora koji su tome posvetili daleko više pažnje i koji su čitave svoje prikaze Hobsove političke filozofije zasnovali upravo na njegovoj teoriji ljudske prirode – npr. Leo Štraus ili Samjuel Minc (Samuel Mintz).

Po Hobsu, čovek ima većitu želju da poseduje sve veću moć, koja se može ugasiti jedino smrću, teži da bude superioran u odnosu na druge i od njih zahteva priznanje ove superiornosti. Posledice ovog zahteva u svakom slučaju ukazuju na neizbežnost sukoba. Naime, onaj kome je zahtev upućen može ga prihvatiti i priznati superiornost tražioca (u kom slučaju će on biti omalovažen) ili odbiti (u kom slučaju će podnosilac zahteva biti omalovažen). A osećaj omalovaženosti izaziva želju za osvetom, koja ugožava čovekovo primarno dobro, život. Dakle, taština ljude vodi u smrt. Međutim, spoznajom da predstoji smrt stvara se mogućnost da se čovek oslobodi taštine – to znači da strah od nasilne smrti oslobađa čoveka slepila taštine i budi njegov razum, čime on ujedno, kako uočava Štraus⁶, predstavlja ne samo najjači već i najracionalniji nagon. Tada razum, probuđen, počinje čoveku diktirati određena pravila ponašanja (prirodne zakone) koja treba da obezbede mir i sigurnost. To je trenutak kada individualni interes postaje istovremeno i zajednički interes, koji se ogleda u neophodnosti formiranja države. Dakle, po Hobsu, država je tvorevina ovog najracionalnijeg nagona ko-

⁵ Džon Plamenac, „Čovjek i društvo I”, *Izabrana djela*, CID – Pobjeda, Podgorica, 2006, str. 139–143.

⁶ Leo Štraus je autor možda i najboljeg prikaza Hobsove političke filozofije ikada napisanog. Videti: Leo Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes*, The University of Chicago Press, Chicago, 1973.

ji aktivira razum, koji čoveka vodi utemeljenju države kao garanta mira i sigurnosti. Prema tome, mir se više ne uspostavlja od strane Boga, već od strane ljudi na osnovu sporazuma, tj. *ugovora*.

Kod Plamenčevog oslikavanja čoveka u prirodnom stanju ne vidi se, u dovoljnoj meri, ovaj strah od preuranjene smrti koji uzrokuje postanak države, tog velikog Levijatana, tj. „smrtnog boga kome dugujemo, pod besmrtnim Bogom svoj mir i svoju odbranu”.⁷ A ovaj strah je nešto iz čega izvire Hobsova čitava politička filozofija, što potvrđuje i sam Hobs u autobiografiji (*Život Tomasa Hobsa od Malmsberija*) rekavši da je rođen u zla vremena, 1588. godine kada se „nepobediva” španska armada približavala vodama Engleske i kada su svi strahovali za goli život i mislili da je poraz neminovan. Ovo je Hobs slikovito izrazio sledećim rečima: „U tom času moju je majku ispunio toliki strah da je rodila dvojke; mene i zajedno sa mnom strah”.⁸

Zbog ovakve teorije čovekove prirode Hobs je utvrdio pravilo da ugovori iznuđeni strahom nisu nevažeći i da obavezuju na isti način kao i oni koji su sklopljeni u normalnim okolnostima. Da je izveo suprotan zaključak, njegova ugovorna teorija bila bi neodrživa, jer ugovor kojim se stvara država ima poreklo u strahu (od nasilne smrti). Ako bi ugovori iznuđeni strahom bili nevažeći, onda država ne bi mogla biti stvorena ugovorom i prirodno stanje bi bilo trajno stanje. Ovaj stav ne važi samo za ustanovljenu već i za stečenu državu. Ovu činjenicu Plamenac ne ističe u dovoljnoj meri i propušta da detaljnije ispita same osnove Hobsovih ugovornih principa.

Hobs razlikuje dve vrste sporazuma – kada obe strane istovremeno prenose prava jedna na drugu (npr. kupoprodaja) i kada jedna ili obe strane obećavaju da će svoj deo sporazuma ispuniti kasnije (sporazum uzajamnog poverenja koji Hobs zove ugovorom – *covenant*). Ugovor na kome se temelji ustanovljena država jeste sporazum uzajamnog poverenja (*contract of mutual trust*), što znači da dolazi do višestranе nade da će obećanje biti ispunjeno naknadno, u određenom vremenskom periodu. Ali, ovde nastaje problem, jer zašto bi neko u prirodnom stanju prvi ispunio svoje obećanje i verovao drugome da će isto učiniti ukoliko nema garancija za to? Ovaj problem Plamenac jasno prepoznaje i nastoji

⁷ Tomas Hobs, *Levijatan*, knj. I, Gradina, Niš, 1991, str. 180.

⁸ Tomas Hobs, „Život Tomasa Hobsa od Malmsberija”, *Gledišta*, 11–12, 1988, str. 7.

da iznese argumente kojima se on može premostiti. Jer, kaže Plamenac, ako se držimo Hobsovih reči, ugovori bez mača nemaju snagu da prisile čoveka, niti mogu stvoriti ikakvu obavezu u Hobsovom smislu reči.⁹

Da bi mogao odgovoriti na pitanje sa početka (ako su ugovori bez mača samo reči, kako je onda moguće ugovorom objasniti postanak države?), Plamenac se osvrće i na Hobsovo učenje o prirodnom zakonu, koje, kod njega, zapravo stoji u službi centralnog dela njegovog rada o Hobsu – sklapanja i izvršenja ugovora.¹⁰ Međutim, ovo učenje kod Hobsa nije sasvim konzistentno, jer se naizgled pojavljuju dva vida učenja o prirodnom zakonu – učenje o prirodnim zakonima kao opštim pravilima ponašanja koja nameće razum i učenje o prirodnim zakonima kao Božjim zapovestima.¹¹ Ova nejasnoća nastaje usled Hobsovog definisanja zakona kao zapovesti onoga ko po pravu ima moć da drugima zapoveda. Ovo pitanje razmatra i Plamenac – i u tom smislu se često poziva na rad Hauarda Urendera *Hobsova politička filozofija (The Political Philosophy of Hobbes)*, koji je dobrim delom i posvećen ovom pitanju. Međutim, o ovome sada ne treba detaljnije govoriti, budući da je za postavljeno pitanje daleko značajnije ispitati problem koji stvara Hobsova formulacija trećeg prirodnog zakona¹² i njegova veza sa prvim i osnovnim prirodnim zakonom. Toga je bio svestan i Plamenac, pa je na adekvatan način uspeo da poveže pitanje trećeg prirodnog zakona sa pitanjem sklapanja i izvršenja ugovora na kome počiva država.

Treći prirodni zakon kaže da ljudi treba da ispunjavaju sklopljene sporazume¹³ i da tamo gde nikakav sporazum nije prethodio ništa ne

⁹ Džon Plamenac, *Op. cit.*, str. 157.

¹⁰ *Ibid.*, str. 143–154.

¹¹ O Hobsovim prirodnim zakonima detaljnije – na engleskom jeziku: Howard Warrender, *The Political Philosophy of Hobbes*, Oxford University Press, Oxford, 1957; M. M. Goldsmith, *Hobbes's Science of Politics*, Columbia University Press, New York – London, 1966, str. 93–128; F. S. Mc Neilly, *The Anatomy of Leviathan*, Macmillan, London, 1968, 183–212; Jean Hampton, *Hobbes and the Social Contract Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, 89–96; – na našem jeziku: Marko Dokić, *Hobsova ugovorna teorija*, CID, Podgorica, 2007, str. 71–88.

¹² Broj prirodnih zakona koje Hobs navodi nije isti u svim prikazima njegove političke filozofije. U *Levijatanu* ih ima devetnaest, u *De Cive* dvadeset, a u *De Corpore Politico* petnaest.

¹³ Videti: Tomas Hobs, *Levijatan*, knj. I, str. 153; Thomas Hobbes, *De Cive or the Citizen*, Appleton-Century-Crofts Inc, New York, 1949, str. 128–129; Thomas Ho-

može da bude nepravedno. To dalje implicira da pre formiranja političkog tela i javne vlasti ništa ne može biti okarakterisano kao pravedno ili nepravedno, jer da bi ovaj prirodni zakon mogao da obavezuje stvarno (*in foro externo*) a ne samo po savesti (*in foro interno*) mora da postoji sigurnost, koju je pak samo država kadra da obezbedi. Dakle, tek sa obrazovanjem države nešto može da se okarakterise kao pravedno ili nepravedno – „sporazumi bez mača su samo reči bez ikakve snage uopšte čoveka da obezbede”.¹⁴ Ukoliko ne bi bilo sigurnosti (a u prirodnom stanju nje nema), onaj koji bi prvi ispunio ono što je obećao, a da pri tom ostali ne učine isto, doveo bi sebe u opasnost. Ovo bi, opet, bilo u suprotnosti sa prvim (osnovnim) prirodnim zakonom, po kome čovek uvek treba da teži za mirom sve dok se nada da ga može postići. I baš na ovom mestu nastaje problem jer se nameće sledeće pitanje: Ako su ugovori bez mača samo reči, kako kaže Hobs, kako je onda moguće ugovorom objasniti postanak države? Koji to motiv ljudi imaju da se pridržavaju ugovora, ako bi onaj ko prvi ispuni svoju obavezu, bez garancija da će to učiniti i druga strana, izložio sebe riziku propasti? Ako onog koji ispuni svoje obećanje iz ugovora bez ikakvih garancija od strane druge ugovorne strane, prema Hobsu, možemo smatrati neracionalnim, da li je onda i sklapanje društvenog ugovora neracionalno?

Ova pitanja predstavljaju centralni deo Plamenčevog prikaza Hobsove teorije, što je i razumljivo s obzirom na to da od odgovora na njih, u krajnjem slučaju, i zavisi održivost te teorije.

Plamenac pokušava da ovaj problem reši tako što ističe da Hobsovim ugovorom kojim se ustanovljava država nije stvorena neka nova vrsta obaveze, već situacija u kojoj racionalna obaveza nalaže ponašanje koje drukčije od onoga koje je bilo racionalno u prirodnom stanju.¹⁵ Dakle, Plamenac saopštava da u trenutku kada treba sklopiti i izvršiti ugovor kojim se formira političko telo, ponašanje koje je u prirodnom stanju bilo neracionalno sada postaje racionalno. Iako se Plamenac time nije služio, ponašanje ljudi u prirodnom stanju moglo bi se objasniti pomoću osnovnih principa teorije igre (*game theory*). Tako, npr. ukoliko osoba A održi svoje obećanje i uzdrži se od napada na teritoriju osobe

bbes, „De Corpore Politico or the Elements of Law”, *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, vol. IV, John Bohn, London 1966, str. 95.

¹⁴ Tomas Hobs, *Levijatan*, knj. I, str. 176.

¹⁵ Džon Plamenac, *Op. cit.*, str. 158.

B, interes osobe B nalagaće napad na teritoriju osobe A. U prirodnom stanju, dakle, ona osoba koja ne ispuni svoj deo dogovora i stekne određene koristi napadom postupa razumno. Zato nijedna razumna osoba u prirodnom stanju neće prva ispuniti svoj deo pogodbe.¹⁶ Ali, ova situacija se menja u trenutku kada treba sklopiti ugovor kojim se stvara političko telo. Tada dolazi do značajne promene, u smislu da ono što je ranije bilo neracionalno sada postaje i te kako racionalno. Ovo mesto na koje ukazuje Plamenac veoma je bitno jer omogućava da rešimo navedenu protivrečnost od koje „boluje” Hobsova teorija, i stoga zahteva da se nešto detaljnije razmotri.

Po Plamencu, Hobs nije bio u pravu kada je govorio da su obaveza i poverenje posledica vlasti suverena a ne njeni uzroci, jer iako čovek ne može verovati drugome da će se ovaj pridržavati ugovora, on se može osloniti na pomoć protiv bilo koje treće osobe koja se ne pridržava ugovora. Ovo stoga što je u interesu svakog čoveka da suveren ima vlast da kazni svakog ko se ne bi pridržavao ugovora osim njega samog. Po Plamencu svaki čovek može kazati: „Želim suverena koji će biti u stanju da prinudi svakoga osim mene, i svako drugi ima želju koja je slična mojoj. Ovo je dovoljno da bi se obezbedilo da ugovor učini suverena dovoljno moćnim da bude u stanju da kazni svakoga ko ugovor prekrši”¹⁷. To znači da je suveren u stanju ovo da učini jer može da se protiv prekršioca ugovora osloni na podršku svih podanika, osim prekršioca. Iako je možda istinito reći da ugovori bez mača nisu u stanju da prinude čoveka, po Plamencu je pogrešno kazati da su ugovori bez mača samo reči, ukoliko se pod tim podrazumeva da ne menjaju situaciju. Određivanje suverena sada stvara interes koga ranije nije bilo i koji je uslov a ne posledica suverenove moći. Po Plamencu, Hobs greši kada izjednačava dve tvrdnje – prvu, da ugovori bez mača nemaju snagu da prinude (*covenants without the sword are of no strength to compel*) i drugu, da su ugovori bez mača samo reči (*covenants without the sword are but words*).¹⁸ On dalje kaže: „Govoreći da ugovori bez mača nisu ništa više doli reči, previše insistirajući da je poverenje posledica vlasti i zaboravljajući da je ono i njen uzrok, sugerišući da ne možemo računati da će se potpuno sebični i nedovoljno razboriti ljudi držati svojih obećanja ukoliko ne

¹⁶ O ovome detaljnije: Jean Hampton, *Op. cit.*, str. 62–63.

¹⁷ Džon Plamenac, *Op. cit.*, str. 158.

¹⁸ *Ibid.*, str. 158–159.

postoji dovoljno snažna sila da ih prisili, smatrajući ugovor istovremenom predajom prava koja uspostavljaju vlast koja je u stanju da primora ljude da održe svoja obećanja, Hobs je zaveo i sebe i svoje čitaoce. On je sasvim nepotrebno postavio problem na nerešiv način, a onda pokušao da ga reši smatrajući ugovor aktom koji sadrži sadašnje ispunjenje obećanja aktom svih ugovornih strana; dok, u stvari, sadrži samo njihovo istovremeno davanje istog obećanja u vezi sa budućim ponašanjem¹⁹.

Ono što je značajno u ovim Plamenčevim pogledima jeste tvrdnja da se ugovorom stvara jedna nova situacija u kojoj racionalno ponašanje više nije ono koje je bilo racionalno u prirodnom stanju i da je stvoreni interes uslov, a ne posledica moći suverena. Ipak, iako je Plamenčev zaključak valjan (stvara se situacija u kojoj racionalna obaveza nalaže ponašanje koje drukčije od onoga koje je bilo racionalno u prirodnom stanju), način na koji on dolazi do njega nije sasvim odgovarajući (jer ignoriše Hobsovu teoriju ljudske prirode), iako nije ni pogrešan. Naime, Plamenac jeste u pravu kada kaže da je ugovor na kome se temelji Hobsova ustanovljena država sporazum u kome ugovorne strane obećavaju da će svoj deo sporazuma ispuniti kasnije. Međutim, u slučaju ovakvog ugovora čovek ništa ne gubi i ako prvi ispuni svoje obećanje iz ugovora, jer ukoliko to učini, on sebe neće dovesti u gori položaj od onog u kome se trenutno nalazi. Naime, za razliku od običnih ugovora u prirodnom stanju kod kojih je neracionalno da neki čovek prvi ispuni svoje obećanje jer preuzima rizik da druga strana neće poštovati ugovor koji je sklopila, sa ugovorom kojim se stvara država stvar je drukčija. Ukoliko bi neki pojedinac prvi ispunio svoje obećanje, on, čak i u slučaju da drugi to ne učine, ne može sebe dovesti u goru situaciju od one u kojoj se ostali nalaze – tada su svi podjednako na gubitku jer će i dalje biti u prirodnom stanju (u kome im je život u stalnoj opasnosti). Sada se treba vratiti Hobsovoj teoriji čovekove prirode koja nam omogućava da objasnimo nastanak države na način koji je imun na gorepostavljene protivrečnosti. Naime, rečeno je da strah od nasilne smrti (prisutan u prirodnom stanju) u određenom trenutku (drugi stupanj prirodnog stanja²⁰) „budi” čove-

¹⁹ *Ibid.*, str. 159–160.

²⁰ Kod Hobsa možemo razlikovati dva stupnja prirodnog stanja. Onaj u kome vladaju strasti, tačnije taština, i u kome je razum još uvek neprobuđen, predstavlja *prvi, niži stupanj prirodnog stanja (stanje apsolutne dominacije taštine)*. Kada razum počne čoveku da diktira određena pravila ponašanja koja treba da obezbede mir i si-

kov razum, što znači da bi bilo sasvim nerazumno da sada neko ne ispuni svoj deo obećanja iz ugovora. Dakle, u određenom trenutku u prirodnom stanju više ne važi pravilo da strana koja prva ispuni svoje obećanje postupa neracionalno, jer tada razum nagoni svakog pojedinca da ispuni svoje obećanje, tako da sada ponašanje suprotno ugovorenom postaje neracionalno.²¹ Onaj koji ne bi težio očuvanju svoga života, mogao bi se, po Hobsu, smatrati nerazumnim. A sada je nerazumno ne izvršiti obećanje iz ugovora. To znači da je sada situacija zaista promenjena i da je sada ponašanje koje bi se nekad smatralo neracionalnim zaista postalo racionalno. Time su konačno i stvoreni uslovi da se formira država.

Dakle, Plamenčevo viđenje ovog spornog mesta Hobsove ugovorne teorije veoma je značajno jer daje zadovoljavajuće rešenje ovog problema. U njemu nema netačnih navoda, ali mu nedostaje ono što inače nedostaje većini prikaza Hobsove ugovorne teorije i političke filozofije uopšte – detaljno preispitivanje prirode čoveka i oslanjanje na nju prilikom izvođenja pojedinih zaključaka. Sličan nedostatak, npr., prati i Oukšotov odgovor na pitanje: Zašto je pojedinac moralno obavezan da se pokorava volji suverena? koje postavlja u predgovoru *Levijatana* iz 1946. godine (*Leviathan*, Blackwell's Political Texts, Basil Blackwell, Oxford, 1946.).²² Dakle, priroda obaveze ispunjenja ugovora, kao i priroda obaveze pokoravanja zapovestima suverena treba da se izvode iz same čovekove prirode. Njeno ignorisanje onemogućava valjanu spoznaju suštine Hobsove ugovorne teorije koja izvire iz najjačeg i najracionalnijeg čovekovog nagona – straha od nasilne smrti.

Ipak, i pored ovoga, možemo kazati da je Džon Plamenac dao značajan doprinos ispravnom sagledavanju Hobsove ugovorne teorije. Ostatak Plamenčevih izlaganja o Hobsovoj političkoj filozofiji iz Četvrtog poglavlja knjige *Čovek i društvo*, kao što je na početku rečeno, nije potrebno dalje razmatrati, jer ne donose ništa novo i značajno za razumevanje Hobsove misli. Međutim, baš zahvaljujući delu koji razmatra sklapanje i izvršenje ugovora iz ovog rada o Hobsu, Džon Plamenac je ostavio vrednu zaostavštinu za sve one koji žele u potpunosti razumeti Hobsovu ugovornu teoriju.

gurnost (prirodne zakone) prelazi se u *drugi, viši stupanj prirodnog stanja* koji zapravo predstavlja *predvorje države (stanje aktiviranog razuma)*.

²¹ Marko Dokić, *Op. cit.*, str. 115.

²² Detaljnije o ovome: *Ibid.*, str. 110–112.

Marko DOKIĆ

JOHN PLAMENATZ ON HOBBS

Summary

This paper portrays Plamenatz's thoughts on Hobbes's political theory, especially on problem of the making and keeping of the covenant which is the basis of his commonwealth by institution. Plamenatz tried to answer the question: If covenants without sword are but words, how is it possible to explain origin of state by covenant? And in this paper this question is scrutinized in a more detailed way.

Key words: contractual theory, commonwealth by institution, covenant, contract of mutual trust, the laws of nature

